mütefekkir

Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

cilt / volume: 12 • sayı / issue: 23 • haziran / june 2025 • 160-183
ISSN: 2148-5631 • e-ISSN: 2148-8134 • DOI: 10.30523/mutefekkir.1733166

İBN TUMLÛS'UN KATEGORİ ANLAYIŞI VE FÂRÂBÎ ETKİLERİ

The Categories in Ibn Ṭumlūs and al-Fārābī's Influence

Adem EVMEŞ

Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, Aksaray, Türkiye https://ror.org/026db3d50

Assoc. Prof., Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences, Aksaray, Türkiye

adem.evmes@aksaray.edu.tr https://orcid.org/ 0000-0001-6934-4221

Makale Bilgisi / Article Information:
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 31.01.2025
Kabul Tarihi / Accepted: 18.06.2025
Yayın Tarihi / Published: 30.06.2025

Atıf / Cite as: Evmeş, Adem, "İbn Tumlûs'un Kategori Anlayışı Ve Fârâbî Etkileri". Mütefekkir 12/23 (2025), 160-183. https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1733166

Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4,0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This article is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4,0 International License (CC BY-NC).

İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

İBN TUMLÛS'UN KATEGORİ ANLAYIŞI VE FÂRÂBÎ ETKİLERİ

Öz

En genel yüklemler olarak ifade edilen kategoriler, ilk defa Aristoteles tarafından mantıksal bir kuram haline getirilmiştir. Aristoteles'ten sonra gelen İslâm mantıkçıları bu geleneği devam ettirmişlerdir. Bağdat Okulunun önemli temsilcilerden olan Fârâbî, Aristoteles'i takip ederek kategoriler konusunu *Kitâbu'l-makûlât* ve *Kitâbu'l-Hurûf* gibi eserlerinde çeşitli yönleriyle ele almıştır. Benzer isimde kitaplar Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib, İbn Sînâ ve İbn Rüşd vb. düşünürler tarafından da kaleme alınmıştır. Endülüs'teki düşünce hayatının önemli temsilcilerinden olan İbn Tumlûs, *el-Muhtasar fi'l-mantık*'ta *Organon*'u örnek alarak mantığın bütün konularını kısa bir şekilde incelemiştir. Bu çalışmada İbn Tumlûs'un kategori anlayışı ve Fârâbî'nin muhtemel etkileri ele alınmaktadır. Daha önce İbn Tumlûs'un kategori anlayışını Fârâbî'nin etkileri bağlamında ele alan çalışmanın olmaması bu alandaki önemli bir eksikliği gidermeyi amaçlayarak özgün katkılar sunmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesiyle veriler toplanmış, elde edilen veriler karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda İbn Tumlûs'un kategori anlayışının meydana gelişinde Fârâbî'nin önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Endülüs, Kategoriler, Fârâbî, İbn Tumlûs.

The Categories in Ibn Ṭumlūs and al-Fārābī's Influence

Abstract

The categories, expressed as the most general predicates, were first systematized into a logical theory by Aristotle. This tradition was later continued by Islamic logicians following him. Al-Fārābī, a prominent figure of the Baghdad School, examined the subject of categories from various perspectives in works such as Kitāb al-Maqūlāt (The Book of Categories) and Kitāb al-Ḥurūf (The Book of Letters), following Aristotle's lead. Similar works were also authored by thinkers such as Abū al-Faraj Ibn al-Ṭayyib, Ibn Sīnā (Avicenna), and Ibn Rushd (Averroes). Ibn Ṭumlūs, one of the notable figures in the intellectual life of al-Andalus, briefly addressed all the main topics of logic in his al-Mukhtaṣar fī al-Manṭiq (A Summary on Logic), modeled after Aristotle's Organon. This study examines Ibn Ṭumlūs's understanding of categories and the possible influences of al-Fārābī on his thought. The absence of previous studies addressing Ibn Tumlūs's understanding of categories in the context of al-Fārābī's influence highlights a significant gap in the field, and this study aims to fill that gap by offering original contributions. The research employs qualitative methods, particularly document analysis, to collect data, which are then analyzed through comparison. The findings suggest that al-Fārābī played a significant role in shaping Ibn Ṭumlūs's conception of the categories.

Keywords: Logic, Andalusia, Categories, al-Fārābī, Ibn Ṭumlūs.

GİRİŞ

Bir şeyi niteleme, tarif ve ifade etme anlamlarına gelen " kategorein" ifadesi Grekçe'den Arapçaya "makûle/ma'kûlât" şeklinde tercüme

edilmiştir.[1] Varlığın en genel yüklemleri olan kategoriler, ilk defa Aristoteles (öl. MÖ 322) tarafından *Kategoriler* kitabında ele alınmıştır.[2] Yüksek cinslerden biri olarak da ifade edilen kategoriler cevher, nicelik *(kemmiyyet)*, nitelik *(keyfiyyet)*, görelik *(izâfet)*, nezamanlık *(metâ)*, neredelik *(eyne)*, sahiplik *(leh)*, konum *(vaz')*, etki *(yef'alü)* ve edilgi *(yenfa'il)* olmak üzere on tanedir. Fakat Aristoteles, *Kategoriler* ile *Topikler Kitabı*'nda kategorilerin sayısını on olarak açıklarken *İkinci Analitikler* ve *Metafizik*'te sekiz kategoriden bahseder.[3] Fârâbi (öl. 950), İbn Sînâ (öl. 1037), Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib (öl. 1043) Gazzâlî (öl. 1111)ve İbn Rüşd (öl. 1198) gibi filozoflar, Aristoteles'in *Kategoriler* adlı eserinde olduğu gibi on kategoriyi incelerler.[4] Bu filozoflar dışında hayatı hakkında kısıtlı bilgilere sahip olduğumuz İbn Tumlûs da (öl.1223), mantık geleneğine uygun olarak *el-Muhtasar fi'l-mantık* adlı eserinde kategoriler konusuna yer vermektedir.[5] İbn Tumlûs'un *el-Muhtasar fi'l-mantık*'ta ele aldığı *Kategoriler*'i *(Kitâbu'l-makûlât)* hem Aristoteles'in *Kategoriler'i* üzerine yazılmış şerh geleneğine hem de İslâm mantık tarihinde kategorilerin ele alınma geleneği hakkındaki açıklamalara kayda değer katkılar sunmaktadır.[6]

---

[1] Mahmut Kaya, "Makûlât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 27/460; Afşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Bulut Yayınları, 2004), 313.

[2] Bkz. Ali Tekin, "Kategoriler Kitabı'nın Meşşâî Mantıktaki Mertebesi Üzerine Tartışmalar", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 4/1 (2014), 61-72.

[3] Konuyla ilgili açıklamalar için Bkz. Hülya Altunya - Mustafa Yeşil, "Aristoteles'in Kategoriler Kuramının Ele Alınış Biçimleri", *Beytulhikme* 6/2 (2016), 81; David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2020), 48-49.

[4] İbrahim Çapak, "Klasik Mantıkta Kategoriler Teorisi", *Felsefe Arkivi* 2/40 (2004), 108; Ebû Nasr Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", çev. Ali Tekin, *Kategoriler ve Retorik* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 17; Ebu Ali İbn Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ: Kategoriler (Mekûlât)*, çev. Muhittin Macit (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010), 5; Ebû Hâmid Gazzâlî, *Mi'yâru'l-ilm*, çev. Ali Durusoy - Hasan Hacak (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 404; İbn Rüşd, *Telhîsu Kitabi'l-Makûlât*, çev. Salih Yalın (Ankara: Elis Yayınları, 2017); Alaattin Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2023).

[5] Alaattin Tekin, "Meşşâî Gelenekte Kategorilerin Sayısına Dair Tartışmalar " adlı makalesinde Ebü'l-Ferec'in görüşleri bağlamında kategorilerin sayısı hakkında olagelmiş tartışmaları inceleyerek, kategorilerin sayısının neden on tane olması gerektiğini incelemektedir. Bkz. Alaattin Tekin, "Meşşâî Gelenekte Kategorilerin Sayısına Dair Tartışmalar (Ebü'l-Ferec Örneği)", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32 (2023), 753-765.

[6] Bkz. Ayşe Taşkent, "İbn Rüşd'den Sonra Poetika: İbn Tumlûs'un (ö.1228) El-Muhtasar Fi'l-Mantık Adlı Eserindeki Poetika'sı (Kitâbu'ş-Şi'ir) Üzerine Bir İnceleme", *Klasik Mantıkta Beş Sanat* (İstanbul: Divan Kitap, 2023), 170.

İbn Tumlûs'un ismi İbn Ebû Usaybia'nın *'Uyûnü'l-enbâ' fî ṭabaḳāti'l-eṭıbbâ'* adlı eserinde Ebû İshak bin Tumlûs;[7] Zehebî'nin *Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm*'ında Ebû Haccac e-Endelusî ve İbn Ṭuhlûs;[8] Fîrûzâbâdî'nin *el-Bulğa fî terâcimi e'immeti'n-naḥv ve'l-luğa*'sında ise İbn Ṭâvus isimleriyle tanıtılmaktadır.[9] Latin Orta Çağında ise Alhagiag Bin Thalmus adıyla bilinmektedir. Tabakât kitaplarında adı sıkça değiştirilen İbn Tumlûs'un doğum yeri günümüzde İspanya'nın Valencia şehrindeki Alzira'dır.[10] Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen İbn Tumlûs'un doğum tarihi hakkında M.A. Palacios, 1165; N. Rescher, 1160;[11] J. Vernet, 1164; M. Hernandez, 1150–1165; Elamrani-Jamal, 1150–1155 ve Puig, 1150–1156 tarihlerini önermektedir.[12]

İbn Tumlûs'un aldığı eğitim doğrultusunda, geniş çaplı ilmî ilgisinin onu döneminin birçok disiplinini incelemeye yönelttiği ifade edilmiştir. Biyografi yazarları özellikle felsefe, mantık, tıp, dilbilgisi ve edebiyata olan bağlılığı vurgulamaktadır.[13] İbnü'l-Ebbâr[14] ve İbn Ebî Usaybiʿa'ya göre[15] İbn Tumlûs'un antik bilimlerdeki ustalığı *(kâne mütaḥakkikan fî ʿulûmu'l-evâ'il)* özellikle felsefe, mantık ve Yunanlılardan ile diğer milletlerden miras kalan bilimlerin bazı alanlarında ortaya çıkmaktadır. Ayrıca İbn Tumlûs'un tıp alanında yetkin oluşu Muvahhidîn hanedanının dördüncü halifesi Muhammed el-Nâsır'ın (öl. 610/1213) İbn Rüşd'den sonra doktorluğunu yapma ayrıcalığını kazandırmıştır.[16]

İbn Tumlûs'un mantık alanına ilişkin bilinen iki eseri dışında herhangi bir eserinin olduğu tabakât kitaplarında zikredilmediğini tespit ettik. Mevcut iki eserinden biri Ortaçağ İbranice bir kaynak aracılığıyla

---

[7] İbn Ebî Usaybia, *Uyunü'l-enba' fî tabakati'l-etıbba*, thk. Nizar Rıza (Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, ts.), 537.

[8] Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aʿlâm*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslami, 2003), 13/624.

[9] Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yaʿkūb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fî terâcimi e'immeti'n-nahv ve'l-luğa*, thk. Muhammed el-Mısrî (Dımeşk: Daru Sadeddin, 2000), 321.

[10] Ebu'l-Haccâc İbn Tumlûs, *el-Muhtasar fi'l-mantık*, thk. Fouad Ben Ahmed (Leiden: Brill, 2020), 2; Nicholas Rescher, *İslam Mantık Tarihi*, çev. Ahmet Kayacık (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 314; Taşkent, "İbn Rüşd'den Sonra Poetika", 172.

[11] Rescher, *İslam Mantık Tarihi*, 314.

[12] İbn Tumlûs, *el-Muhtasar fi'l-mantık*, 2.

[13] Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm*, 13/624; Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fî terâcimi e'immeti'n-nahv ve'l-luğa*, 321.

[14] İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Tunus: Darü'l-Garbi'l-İslami, 2011), 4/222.

[15] İbn Ebî Usaybia, *Uyunü'l-enba' fî tabakati'l-etıbba*, 537.

[16] İbn Ebî Usaybia, *Uyunü'l-enba' fî tabakati'l-etıbba*, 537; İbn Tumlûs, *el-Muhtasar fi'l-mantık*, 3; Rescher, *İslam Mantık Tarihi*, 314; Taşkent, "İbn Rüşd'den Sonra Poetika", 172-173; Ahmet Kayacık, *Endülüs'de Mantık* (Kayseri, 2012).

varlığını sürdürmüş olan "Quaesitum: De mistione propositionis de inesse et necessariae *(Sorulan/İnceleme Konusu: Düz önerme ile zorunlu önermenin karışımı hakkında)*" adlı eserdir. Bu eser, Rönesans döneminde İbn Rüşd'ün şerhlerinin Latince tercümeleriyle birlikte büyük bir ilgi görmüştür.[17] İbn Tumlûs'un diğer bir mantık eseri *el-Muhtasar fi'l-mantık*[18] adlı eseridir. Arapça olarak yazılan bu eserin, tek bir nüshası günümüze ulaşmıştır.[19] Fouad Ben Ahmed, bu eseri tahkik ederek 2020 yılında yayınlamıştır. Metin, Fârâbî'den İbn Rüşd'e kadar olan dönemde bilindiği şekliyle *Organon*'un tüm bölümlerini kapsamaktadır. Bu nedenle İbn Tumlûs, *Retorik* ve *Poetika* kitaplarını ve yeni bir kitap olan *Kitâbü't-Tahlîl*'i de eklemiştir. İlgili eserin Escorial el yazmasındaki bölümleri, 1. Sadrü'l-kitâb, 1v-10r; 2. el-Babü'l-evvel, 10r-14r; el-Fusulü'l-hamsât, 10r-11v; Îsâgûcî/Eisagoge, 11v-14r; 3. el-Bâbü's-sâni: Kitâbu'l-aḳulât, 14r-24v; 4. Kitâbu'l-İbâre, 24v-35r; 5. Kitâbu'l-Kıyas, 35r-66v; 6. Kitâbu't-Tahlîl, 66v-76v; 7- Kitâbu'l-Burhân, 76v-93r; 8. Kitâbu'l-emkineti'l-muğallita, 93r-102v; 9. Kitâbu'l-Cedel, 102v-124r; 10. Kitâbu'l-Hatâbe, 124r-157v; 11. Kitâbu'ş-Şi'ir, 157v-172r şeklinde tasnif edilmiştir.[20]

Yapılan literatür taramasında İbn Tumlûs'un mantık anlayışı hakkında belli çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmaların, filozofun mantık anlayışını anlamada yardımcı olabilecek değerli çalışmalar olduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmaların ilki, İbrahim Çapak tarafından hazırlanan "Ebi Salt Dani ve İbn Tumlus'un Önerme Anlayışları" adlı makalesidir.[21] Bu çalışmada yazar, ismi geçen filozofların önerme anlayışlarını karşılaştırarak incelemektedir. İkinci çalışma, Ayşe Taşkent tarafından hazırlanan "İbn Rüşd'den Sonra Poetika: İbn Tumlûs'un (ö.1228) El-Muhtasar Fi'l-Mantık Adlı Eserindeki Poetika'sı (Kitâbu'ş-Şi'ir) Üzerine Bir İnceleme" adlı kitap bölümüdür.[22] Yazar bu çalışmasında İbn Rüşd'ün etkileri bağlamında şiir sanatıyla ilgili görüşlerini değerlendirmektedir. Ele almaya çalıştığımız bu makale, mantık biliminin bir bölümü olan kategorileri inceleme konusu yapması bakımından söz konusu çalışmalardan farklı olduğu söylenebilir.

---

[17] Rescher, *İslam Mantık Tarihi*, 315.
[18] Bu eser, *Kitabu'l-Medhal ilâ Sınaâti'l-Mantık* adıyla da bilinmektedir.
[19] Taşkent, "İbn Rüşd'den Sonra Poetika", 176.
[20] İbn Tumlûs, *el-Muhtasar fi'l-mantık*, 10; Taşkent, "İbn Rüşd'den Sonra Poetika", 177.
[21] İbrahim Çapak, "Ebi Salt Dani ve İbn Tumlus'un Önerme Anlayışları". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/13 (2006), 177-195.
[22] Ayşe Taşkent, "İbn Rüşd'den Sonra Poetika: İbn Tumlûs'un (ö.1228) El-Muhtasar Fi'l-Mantık Adlı Eserindeki Poetika'sı (Kitâbu'ş-Şi'ir) Üzerine Bir İnceleme", *Klasik Mantıkta Beş Sanat* (İstanbul: Divan Kitap, 2023).

Filozofun mantık anlayışını konu edinen ülkemizdeki akademik çalışmalar dikkate alındığında spesifik olarak İbn Tumlûs'un kategori anlayışı üzerine çalışmalar yapılmadığı görülmektedir. Bu sebeple çalışmadaki amacımız, İbn Tumlûs'un kategorilerle ilgili görüşlerini Fârâbî etkileri bağlamında karşılaştırılarak analiz etmektir. Zira Fârâbî Aristoteles'in mantık konularını bazen aynen aktarmakta bazen de Aristoteles'e yöneltilen eleştiriler ışığında mantık konularını bazı yapılandırmacı yorumlar ekleyerek yeniden inşa etmekte, bu yönüyle İslâm mantık geleneğinin zemini oluşturan tartışmaları özgün bir şekilde ortaya koyarak[23] sonraki mantıkçıları etkilemektedir. Bu nedenle çalışmanın ilk başlığında kategorilerle ilgili giriş mahiyetinde temel kavramlar incelenecektir. İkinci başlıkta ise İbn Tumlûs'un kategori anlayışı Fârâbî ile karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Söz konusu yaklaşımla hem İbn Tumlus'un kategori anlayışı hem de bu anlayışın gelişiminde Fârâbî'nin etkileri analiz edilebilecektir.

1. KATEGORİLERLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

İbn Tumlûs, Aristoteles'in *Organon* külliyatının ilk kitabı olan *Kategoriler* kitabında olduğu gibi ilk olarak kavram incelemesine yer vermiştir. Aristoteles *Kategoriler* kitabına kavramları incelemeyle başlamaktadır. İslâm mantıkçıları da benzer şekilde kategoriler konusuna kavram incelemesiyle giriş yapmaktadırlar. Aristoteles, *Kategoriler*'in girişinde isimleri homonim *(eşsesli/müşterek)*, sinonim *(eşit anlamlı/mütevâtı')* ve paronim *(türemiş/müştak)* olanlar şeklinde sınıflandırmaktadır.[24] Aristoteles'in kavramlarla konuya giriş yapması, kategorileri tartışmak için gerekli olan şeyleri öncelikle ortaya koyma amacı veya kavramlarla kurmuş olduğu bir ilişki nedeniyle olabilir.[25] Ebü'l-Ferec ve İbn Sînâ Aristoteles'in yapmış olduğu sınıflandırmaya ayrık *(mütebâyin)* isimleri de eklemiştir.[26] İbn Tumlûs, Aristoteles'in yapmış olduğu üçlü taksime eşanlamlı *(müterâdif)* ile ayrık isimleri de ekleyerek beşe çıkarmak suretiyle ele almaktadır. Fârâbî'nin *Kategoriler* kitabında kavram incelemesine yer vermemesine rağmen *Kitâbu'l-*

[23] Yunus Emre Akbay, "Fârâbî'nin Tümevarım Anlayışı Üzerine Bir İnceleme", *Üniversite Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2023), 13-25.

[24] Aristoteles, "Kitâbü'l-Maḳûlât neqale İshâk b. Huneyn", *Mantıku Aristo*, thk. Abdurrahman Bedevî (Beyrut: Daru'l-kalem, 1980), 33-34.

[25] Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 216.

[26] İbn Sînâ, *Kategoriler*, 8-9; Harun Takçı, *İbn Sînâ'da Kategoriler ve Kaynakları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 61; Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 126.

hurûf'ta ise Aristoteles'in yapmış olduğu kavram sınıflandırmasına yer verdiği görülmektedir.[27]

İbn Tumlûs'a göre eşsesli isimler, lafızları aynı ancak anlamları birbirinden farklı olanlardır. Dolayısıyla bu isimlerin taşıdığı anlamların tanımı birbirinden farklıdır. Örneğin, göz lafzı hem görme organı hem de suyun kaynağı anlamında kullanılır. Benzer şekilde insan lafzı hem düşünen hayvan *(hayvan-ı nâtık)* hem de taş üzerine resmedilmiş figür anlamında kullanılır.

Eşit anlamlı isimlerin ise lafızları ve bu lafızlara delalet eden anlamları birdir. Söz konusu eşit anlamlı isimler aynı niteliğe sahip olan birçok nesneye işaret etmektedir. Örneğin, insan veya canlı kavramları eşit anlamlıdır. Zira Zeyd'e ve Ömer'e insan denildiği gibi insana, ata ve kuşa da canlı denilmektedir. Burada bütün varlıklara aynı anlam yüklenmiş olur. Dolayısıyla "canlı" ve "insan" kavramları eşit anlamlı olmaktadır.[28]

İbn Tumlûs, Aristoteles'ten farklı olarak eşanlamlı ve ayrık anlamlı isimleri tanımlar. Eşanlamlı isimler, farklı lafızlara sahip olmasına rağmen anlamları birdir. Örneğin, kılıç anlamına gelen "seyf" ile "samâm" eş anlamlıdır. Farklı anlamlı isimler ise farklı lafızlar ve farklı anlamlara sahiptirler. Örneğin güneş, ay, insan, öküz, gece vb. isimlerin işaret ettiği anlamlar birbirinden farklıdır.[29]

İbn Tumlûs, son olarak türemiş isimleri açıklar. Türemiş isimler, ilk halinden değişmiş olan ve bu değişimle ilk anlamı ve bu anlamın ait olduğu şeyi ifade eden isimlerdir. Örneğin cesur, fasih, vuran vb. isimler türemiştir. Zira cesur ismi, cesaret isminden türetilmiştir ve cesaret, bu kelimenin ilk halidir. Daha sonra cesur ismi bu değişiklikle cesareti ve cesaretin ait olduğu şeyi ifade etmektedir. Aynı şekilde, fasih ve vuran gibi isimlerde de türetilmiş isimlerdir.[30]

Aristoteles'in *Kategoriler*'de ortaya koymuş olduğu "bir konuya söylenme" ile "bir konuda bulunma" ayrımı, cevher ile araz kavramlarının

---

[27] Ebû Nasr Fârâbî, *Kitâbu'l-hurûf-Harfler Kitabı*-, çev. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 12.
[28] Ebu'l-Haccâc İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", *el-Muhtasar fi'l-mantık*, thk. Fouad Ben Ahmed (Leiden: Brill, 2020), 32.
[29] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 32; İbn Sînâ, *Kategoriler*, 14-15.
[30] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 33; Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 226.

belirlenmesi amacını taşımaktadır.[31] Fârâbî'ye göre bir kavramın delalet ettiği anlam tümel *(küllî)* veya tekil *(şahıs)* olur. Tümelin özelliği, iki veya daha fazla şeyin kendisinde benzeşmesidir. Tekil ise, kendisi bakımından iki şey arasında bir benzeşmenin olmasının asla mümkün olmadığı kavramdır. Burada anlam, akıldaki tekil ve tümel anlamların her ikisine işaret etmek için kullanılmaktadır. Tümel ise iki veya daha fazla şeyin bir ortaklıkta, söz gelimi mahiyette, cevher ve arazlar olma gibi hususlarda birbirlerine benzemeleriyle tanımlanmaktadır.[32] Buradan hareketle Fârâbî, Ebü'l-Ferec ve İbn Sînâ ve İbn Tumlûs, konuyu bu amaçla ele alarak cevher ve araz kavramını belirlemektedirler.[33] Buna göre İbn Tumlûs cevher ve arazı, bir konuda bulunma veya bulunmama; bir konuya yüklem olma veya olmama bağlamında tanımlar. Sırasıyla tümel cevher, tümel araz, tekil cevher ile tekil arazı ele alır: (i) Tümel cevher, bir konuda bulunmaksızın bir konuya yüklem olan tümellerdir. (ii) Tümel araz ise hem bir konuda bulunur hem de bir konuya yüklem olan tümeldir. (iii) Tekil cevher, ne bir konuda bulunur ne de bir konuya asla yüklem olmayan cevherdir. (iv) Tekil araz ise bir konuya söylenmeden bir konuda bulunan arazdır.[34]

Özetle ifade edecek olursak, tümel veya tekil cevher bir konuda bulunmayan şeydir. Tümel ve tekil araz ise bir konudan bulunandır. Söz konusu tümel cevher ve tümel araz ise bir konuya yüklem yapılan şeydir. Diğer yandan tekil cevher ile tekil araz ise bir konuya yüklem yapılmayandır. Dolayısıyla tümel cevher ile tümel araz, tekil cevher ve tekil arazdan bir konu hakkında söylenmesi bakımından ayrışır.[35] Söz konusu cevher, bir konuda bulunmayan; araz ise bir konuda bulunan olarak betimlenebilir.

2. İBN TUMLÛS'TA TEMEL KATEGORİLER

[31] Takçı, *İbn Sînâ'da Kategoriler ve Kaynakları*, 89-90; Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 228-232.

[32] Ebû Nasr Fârâbî, "et-Tavtıa", çev. Yaşar Aydınlı, *Mantığa Giriş Risâleleri* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 26; Ebû Nasr Fârâbî, "Kitâbu Îsâgûcî", çev. Yaşar Aydınlı, *Mantığa Giriş Risâleleri* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 60-61.

[33] İlgili yerler için Bkz. Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 16-17; İbn Sînâ, *Kategoriler*, 26; İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 33-34; Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 223-224.

[34] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 33; Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 16; İbn Sînâ, *Kategoriler*, 26-27; İbn Rüşd, *Telhîsu Kitabi'l-Makûlât*, 16-18; Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 228-231.

[35] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 33-34; İbn Rüşd, *Telhîsu Kitabi'l-Makûlât*, 18.

Fârâbî, bir kavramın delalet ettiği ve işaret edilen bu şeylerin nitelendiği aklî anlamların her birine kategori adının verildiğini ifade eder. Söz konusu kategorilerin her biri, işaret edilen şeyin mahiyetine, niceliğine, nerede olduğuna, ne zaman olduğuna, göreli olduğuna, nasıl konumlandırıldığına, mekânına ve nasıl etkilendiğine veya nasıl etkilediğini haber vermektedir.[36]

Fârâbî, Aristoteles'in *Kategoriler* ve *Topikler* eserlerini takip ederek kategorilerin sayısını on olarak kabul etmiştir. O benzer şekilde cins, tür, ayrım, hassa, ilinti, varlık, zorunluluk gibi üstün cinsler olarak kabul edilen kategoriler, cevher, nicelik, nitelik, görelik, nezamanlık, neredelik, konum, sahiplik, etki ile edilgiden oluşur. Bu sayede Aristoteles'in kategorileri sekiz mi yoksa on mu kabul ettiği tartışması, Fârâbî sayesinde İslâm mantık geleneğinde doğrudan on olarak ele alınmış ve takipçileri tarafından böyle değerlendirilmiştir. İbn Tumlûs da kategorilerin sayısını on olarak kabul ederek incelemesi bu sayı üzerinden yapmıştır.

2.1. Cevher

Aristoteles cevheri, "belirli bir konu hakkında söylenmeyen ve belirli bir konu içinde tasdik edilmeyen"[37] şeklinde tanımlamaktadır. Benzer ifadeyi Fârâbî, İbn Rüşd ve İbn Tumlûs'ta görmekteyiz. Fârâbî'ye göre cevher, konunun zâtı dışında bir şeyi asla tanıtmayandır.[38] İbn Rüşd'e göre cevher, herhangi bir konuda söylenmeyendir.[39] İbn Tumlûs ise cevheri, herhangi bir konuda bulunmayan şeklinde tanımlar. Örneğin, gökyüzü, yeryüzü, yıldızlar, su, hava, ateş, madenler, bitkiler ile hayvanlar birer cevherdir. Bunların tekilleri tekil cevher, cinsleri ile türleri ise tümel cevherdir.[40]

Fârâbî, tekil cevherleri birincil cevher, onların tümellerine ise ikincil cevher adını vermektedir.[41] Benzer şekilde İbn Tumlûs'ta cevherleri, birincil ile ikincil olarak ikiye ayırır. Birincil cevherler, dış dünyadaki duyuma konu olan tekil cevherlerdir. İkincil cevherler ise birincil cevherlerin akıldaki makulleri ve makullerden elde edilen cinsler ile türlerdir. İbn Tumlûs'a göre tekil cevherler, gerçek anlamda ve öncelik

[36] Fârâbî, *Kitâbu'l-hurûf*, 4.
[37] Aristoteles, *Organon I: Kategoriler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1989), 6-7; Aristoteles, "Kategoriler", çev. Furkan Akderin, *Kategoriler-Önermeler* (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 23.
[38] Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 16.
[39] İbn Rüşd, *Telhîsu Kitabi'l-Makûlât*, 28.
[40] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 34.
[41] Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 18.

bakımından cevherdir. Zira tekil cevherler, kendi başına vardır ve var olmak için kendisinden başka bir şeye ihtiyaç duymazlar. Tümel cevher ise var olmak için tekil cevherlere yani birincil cevherlere ihtiyaç duyarlar. İbn Tumlûs'un tekil ve tümel cevher için yapmış olduğu açıklamalar hem Fârâbî'de hem de İbn Rüşd'de görülmektedir. İbn Tumlûs, Fârâbî ve İbn Rüşd'ü takip ederek tekil cevherlerin birince derecede cevher; tümel cevherlerin ise ikinci derecede cevher olduğunu ifade eder.[42] Platoncu aşkın ideaları ilk ve esaslı cevher olarak kabul eden yaklaşımdan ziyade duyumsanan birincil cevherleri ilk cevher olarak kabul etmek Aristotelesçi bir çizgidir[43] ve bu çizginin Fârâbî üzerinden İslâm mantık geleneğinde devam ettirilerek sonrakilere ve özellikle İbn Tumlûs'u etkilediği ifade edilebilir. İbn Tumlûs, Meşşâî mantık anlayışına bağlı olarak cevherleri, birincil ve ikincil olarak iki gruba ayırarak incelemektedir. Bu cevherlerin çeşitli özellikleri vardır. İbn Tumlûs birincil ve ikincil cevherlerin özelliklerini şu şekilde sıralar:

(i) Bütün cevherler, bir konuda bulunmamaktadır.

(ii) İkincil cevherler, bir konuda bulunmayıp bir konuya yüklem olandır.

(iii) Cevher kategorisinin diğer bir özelliği zıddının olmamasıdır. Çünkü insan, at, hayvan vd. cevherlerin zıddı yoktur.

(iv) Cevherin bir başka özelliği daha çok ve daha az olmayı kabul etmemesidir. Burada bir cevherin cevher ismine başka cevherden daha layık olduğu kastedilmemektedir.

(v) İbn Tumlûs'a göre sayının tek bir şey olarak zıtlığı kabul edici olmasından dolayı bazen cevherlere özgü özelliklerden biri olabilir. Çünkü cevher, iyi-kötü, sıcak-soğuk, kuru-yaş ve siyah-beyazlığı aldığından zıtları olabilir.[44]

2.2. Nicelik Kategorisi

Söz konusu İbn Tumlûs'ta Fârâbî de olduğu şekliyle niceliği, bütünü kendisinden bir parça ile ölçülebilen her şey, şeklinde tanımlar.[45] Nicelik sayı, çizgi, yüzey, katı cisim, zaman, lafızlar ve sözler olmak üzere yedi

[42] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 34-35.

[43] Yunus Emre Akbay, *Platon ve Aristoteles'te Varlık, Dil ve Düşünce Bağlamında Kavramlar* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021), 136-150.

[44] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 33-36; Salih Yalın, *İbn Rüşd Felsefesinde Kategoriler* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 52-58.

[45] Fârâbî, *Kitâbu'l-hurûf*'ta niceliği, duyulur nesnenin nice olduğunu bildiren en yüksek cins olarak tanımlar. Bkz. Fârâbî, *Kitâbu'l-hurûf*, 13.

kısımdır. Bu yedi nicelik kategorisinin her birinden bir parçayla bütünü ölçülebilir. İbn Tumlûs, bu durumun çizgi, yüzey ve cisim için açık olduğunu söyler. Örneğin, çizgiden alınan bir parça ile çizginin tamamı; yüzeyden ve cisimden alınan bir parça ile yüzey ve cismin tamamı ölçülebilir. Nicelik kategorisinde yer alan zaman, sayı, sözler ve lafızlarda durum değişkenlik göstermektedir. Zira zaman, varsayım ve vehim gücü ile kendisinden bir parça alınarak, alınan parçadan daha çok olan ölçülür. Örneğin, bir saatin bir parçası alınıp onunla bir gün, ay ile bir yıl, yıl ile de daha uzun bir zaman ölçülür. Sayılarda ise bir sayısı, sayının tamamını ölçme hususunda yeterlidir. Ancak bazı sayılar yalnızca bir sayısı ile ölçülür. Örneğin beş, yedi ve on bir sayıları yalnızca bir sayısı ile ölçülür. Ayrıca bazı sayılar ise bir sayısı ve başka sayılarla ölçülür. Örneğin dört sayısı, bir sayısı ile dört defa; iki sayısı ile iki defa ölçülür. Benzer şekilde altı sayısı bir sayısı ile altı defa; iki sayısı ile üç defa ölçülürken; üç sayısı altı sayısını iki defa ölçer. Nicelik kategorisi içerisinde yer alan sözler, lafızlardan, lafızlar ise harflerden oluşur. Sözleri meydana getiren en küçük parça olan hece ile daha büyük bir parça ölçülebilir.[46]

2.2.1. Nicelik Kategorisinin Sınıfları

İbn Tumlûs, Aristoteles, Fârâbî[47] Ebü'l-Ferec[48] ile İbn Rüşd'dün[49] yapmış olduğu ayrıma uygun şekilde niceliği çeşitli sınıflara ayırır. Söz konusu nicelik kategorisi, bitişik *(sürekli/muttasıl)* ve ayrık *(süreksiz/munfasıl)*; konumu olan parçalarla meydana gelenler (*kâim)* ve konumu olmayan parçalarla meydana gelenler şeklinde ikiye ayrılır. Akla dayalı parçalardan olan bitişik nicelikler[50], çizgi, yüzey, katı cisim ile zaman olmak üzere dört kısma ayrılır. Bitişik niceliklerin, bilfiil parçası yoktur. Söz konusu süreklilik içerisinde yer alan birbirini izleyen parçalar arasında, biri için son, diğeri için başlangıç işlevi gören ortak bir sınır vardır. Bu ortak sınır, çizgide "nokta", yüzeyde "çizgi", cisimde "yüzey", zamanda ise "an" olur.[51] Dolayısıyla çizginin tam ortasında bir nokta varsayılabilir. Bu durumda, bu noktanın iki yanında yer alan çizgi parçaları bu noktada birleşir ve bu nokta her iki parça için ortak bir sınır

[46] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 37.
[47] Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 22-23.
[48] Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 263-266.
[49] İbn Rüşd, *Telhîsu Kitabi'l-Makûlât*, 46-48.
[50] Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 263.
[51] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 37.

olur. Aynı şekilde yüzeyin ortasında, her iki tarafın birleştiği ortak bir sınır işlevi gören bir çizgi varsayılabilir.[52]

Ayrık niceliklerde ise iki ucunu yani başlangıç ve bitiş noktasını birbirine bağlayan ortak bir sınır yoktur. Bunlar, sayı ve söz olmak üzere iki çeşittir. Örneğin, üç sayısı ile dört sayısı arasında ortak bir sınır bulunmamaktadır. Aynı şekilde ayrık niceliklerden olan sözlerinde arasını ayıran ortak bir sınır yoktur.[53]

Fârâbî nicelikleri, konumu olan parçalardan meydana gelenler ve konumu olmayan parçalardan meydana gelenler şeklinde ikiye ayrılır.[54] İbn Tumlûs'ta Fârâbî de yer alan bu sınıflandırmayı aynı şekilde yer vermektedir. Konumu olan nicelikler, çizgi, yüzey ve cisimdir.[55] Niceliğin konumunun olmasının anlamı, niceliğin bütün parçalarının birlikte var olmasıdır. Bu özellik bulunmadığı takdirde parçaların birbirine göre konumu olmaz. Dolayısıyla hangi parça alınırsa alınsın, niceliğin belirli bir yönünde bitişmiş olması gerekir. Örneğin, kafanın parçalarının birlikte bulunması konumu olan niceliklere örnektir. Çünkü kafanın parçaları olan kulak ve göz belirli bir yönde bulunur ve kendisini izleyen belirli bir parçayla bitişirler. Konumu olmayan nicelikler ise sayı, söz ve zamandır. Bu tür niceliklerde bütün parçaların bir arada bulunması, belirli bir yönde olması ve belirli bir parçayla bitişme durumu yoktur.[56] Dolayısıyla konumu olan nicelikler, ortak bir sınırı bulunan bitişik niceliklerdir. Konumu olmayan niceliklerde ise ortak bir sınır bulunmayan ayrık niceliklerdir.

İbn Tumlûs, niceliklerin doğrudan ve dolaylı olabileceğini ifade etmektedir. Buna göre sayı, çizgi, yüzey, katı cisim, zaman, lafızlar ve sözler gerçek *(bizâtihî)* anlamda nicelik olurlar. Diğer yandan gerçek anlamda nicelik olmayıp, nicelik zannedilen şeylerde mevcuttur. Bu tür nicelikler, gerçek niceliklere bitişmeleri *(lâhık)* sebebiyle dolaylı olarak *(bi'l-araz)* nicelik olarak adlandırılır. İbn Tumlûs'un yapmış olduğu bu açıklamalar, Fârâbî, Ebü'l-Ferec ve İbn Rüşd'ün nicelikleri, doğrudan nicelik olanlar ile dolaylı olarak nicelik olanlar şeklinde yapmış oldukları sınıflamayla benzerlik göstermektedir. Sayı, çizgi, yüzey, katı cisim,

[52] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 37-38; Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 22-23.
[53] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 37-38; Yalın, *İbn Rüşd Felsefesinde Kategoriler*, 62-63; Bkz. Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 263.
[54] Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 23; Bkz. İbn Sînâ, *Mekûlât*, 120.
[55] İbn Rüşd'e göre birbirine göre konumu olan parçalarla meydana gelen nicelikler çizgi, yüzey, cisim ve mekân olmak üzere dört tanedir. Bkz. İbn Rüşd, *Telhîsu Kitabi'l-Makûlât*, 48.
[56] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 38.

zaman, lafızlar ve sözler doğrudan nicelik olurken; yüzeyde renk, cisimde ağırlık vb. nicelikler ise dolaylı olarak nicelik olanlardır.[57]

2.2.2. Nicelik Kategorisinin Özelikleri

İbn Tumlûs, bütün nicelikler için üç tane özellik saymaktadır. Bu özellikler şunlardır: (i) Nicelik kategorisinin zıtları bulunmamaktadır. Zaman, çizgi, cisim, saat, dört sayısı vb. niceliklerin zıttı yoktur. (ii) Niceliğin diğer bir özelliği ise azlık-çokluk özelliğine sahip olmamasıdır. Bir sayısının üç sayısından nicelik olması açısından daha fazla değildir. Aynı şekilde nicelik olması açısından bir çizginin başka bir çizgiden daha çok veya daha az olması söz konusu değildir.[58] (iii) İbn Tumlûs'un dile getirdiği son özellik, niceliğin kendine özgü özelliği eşitlik ile eşitsizliği kabul etmesidir. Bu özellik, niceliğin en belirgin özelliğidir.[59] Söz konusu niceliklerde eşitlik veya eşitsizlik durumu ortaya çıkabilir. Örneğin, beş sayısı başka bir beş sayısına eşittir, denildiğinde eşitlik durumu ortaya çıkar. Tam aksi bir durumda geçerli olabilir.

2.3. Nitelik Kategorisi

Nitelik, Arapça "nasıl? *(keyfe)*" sorusunun cevabı olarak kullanılmaktadır. "Nasıl?" sorusu ile türlerin ayrımları sorulabileceği gibi şahısların durumları *(ahvâl)* da sorulabilir. İbn Tumlûs'a göre kategoriler konusunda amaçlanan ikinci durumdur. Dolayısıyla nitelik kategorisi, kendisiyle şahısların durumlarının cevabı olan hey'et olmaktadır.[60] Benzer tanımları Fârâbî ve İbn Rüşd'de görmekteyiz. İbn Rüşd'e göre nitelik, kendileriyle şahısların nasıl olduklarının sorulduğu heyetlerdir.[61] Fârâbî *Kitâbu'l-hurûf*'ta niteliği, duyulur nesnenin nasıl olduğunu bildiren türlerin tamamını kuşatan en yüksek cins olarak tanımlar.[62]

Fârâbî Aristoteles'te olduğu gibi niteliği, (i) meleke-hal, (ii) bilkuvve söylenen- bilkuvve söylenmeyen, (iii) etki ile edilgiye bağlı nitelikler ile (iv) nicelik olması yönünden nicelikteki nitelik şeklinde dörde ayırmaktadır.[63] Benzer yaklaşımı İbn Tumlûs'ta da görmekteyiz. İbn Tumlûs niteliği, dört sınıfta şu şekilde ele almaktadır:

---

[57] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 39; Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 25-26; İbn Rüşd, *Telhîsu Kitabi'l-Makûlât*, 50; Yalın, *İbn Rüşd Felsefesinde Kategoriler*, 64-65; Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 263-266.
[58] Bkz. Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge Ve Categorias Şerhi*, 278.
[59] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 39.
[60] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 40.
[61] İbn Rüşd, *Telhîsu Kitabi'l-Makûlât*, 79.
[62] Fârâbî, *Kitâbu'l-hurûf*, 13.
[63] Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 26-27; Aristoteles, "Kategoriler", 2017, 35-45.

(i) Niteliğin sınıflarından ilki, meleke ve haldir. Meleke ve hal, nefsteki bütün durumları *(hâl)* ve nefs sahibi cisim olması bakımından nefs sahibi varlıklardaki bütün durumları ifade eder. Nefsteki bu durumların *(ahvâl)* bir kısmı doğal *(tabiî)* bir kısmı ise irade ile alışkanlıkla *(i'tiyâd)* elde edilir. İrade ve alışkanlıklarla elde edilenler bilimler, sanatlar, iffet, şecaat, gazap vb. huylardan oluşur. Nefs sahibi olması bakımından cismin sahip olduğu durumlar, hastalık ile sağlık gibi hallerdir. Söz konusu İbn Tumlûs, Fârâbî'nin *Kategoriler* kitabındaki ifadelerini takip ederek, bütün bunların ortadan kalkmayacak kadar yerleşmiş ve sabit olması durumunda "meleke"; yerleşmemiş ve sabit olmayıp ortadan kalkmaları kolay olduğunda ise "hal" olarak adlandırır.[64] İbn Tumlûs, Aristoteles'in *Kategoriler* kitabında bütün bunları "hal" olarak isimlendirildiğini ifade eder.[65]

(ii) Niteliğin ikinci sınıfını bilkuvve söylenen- bilkuvve olmadan söylenenler oluşturmaktadır. Fârâbî'ye göre bilkuvve ve bilkuvve olmadan söylenen nitelik türleri birbirinin zıttı olur. Zira iki zıttan biri bilkuvve söylenene dâhil iken; diğer zıt ise bilkuvve olmadan söylenene dâhildir. Söz konusu sertlik, doğal kuvvenin; yumuşaklık ise doğal kuvve olmayanın altında yer alır.[66] Bu konuda İbn Tumlûs, Fârâbî'ye benzer ifadelerle konuyu açıklar. İbn Tumlûs'a göre bilkuvve söylenenler, şeylerin onların yardımıyla kolaylıkla etki ettikleri ve zorlukla etkilendikleri doğal istidatlardır. Bilkuvve olmadan söylenenler ise şeylerin onlarla zorlukla etki ettikleri ve kolaylıkla etkilendikleri doğal istidatlardır. Örneğin, zayıflık ve şiddet birbirine zıt, doğal istidattır. Söz konusu zayıflığın etkilemesi zorken etkilenmesi kolaylıkla olur. Şiddet ise tam tersi olarak kolaylıkla etkilerken, etkilenmesi ise zordur.[67]

(iii) Niteliğin üçüncü sınıfı, etki ile edilgiye bağlı niteliklerdir. Bu tür niteliklerin sınıfları, tatlılık-acılık gibi tatlar; siyahlık-beyazlık gibi renkler; sıcaklık-soğukluk ile yaşlık-kuruluk gibi dokunma duyusu ile algılananlardır.[68] Bütün bunların nitelik olduğu açıktır. Zira bu niteliklerle nitelenmiş her şey "Nasıl?" sorusu ile sorulur.[69] Bu tür nitelikler, duyularımızda etki yaratan özelliklerdir. Bu nitelikler şunları

[64] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 40; Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 27; Kategoriler kitabının Türkçeye yapılan tercümelerinde "meleke ile hal" kavramlarının tersi bir şekilde tanımlanmaktadır. Bkz. Aristoteles, *Kategoriler*, çev. Saffet Babür (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 51-53; Aristoteles, "Kategoriler", 41.
[65] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 40; Aristoteles, "Kitâbü'l-Makûlât", 56.
[66] Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 27.
[67] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 41.
[68] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 41.
[69] Yalın, *İbn Rüşd Felsefesinde Kategoriler*, 87.

içerir: (i) Tatlar: Tatlılık, acılık ve bunlar arasındaki ara tatlar. (ii) Renkler: Siyah, beyaz ve diğer renkler. (iii) Dokunma ile ilgili olanlar: Sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluk. Bu tür nitelikler, duyularımızda duyusal etki yaratır. Örneğin, tatlar dilde; sıcaklık ve soğukluk ise dokunma duyusunda bir etki yaratır. Bu yüzden bu tür niteliklere infiâlî nitelikler denir.

Renkler ise tam olarak aynı şekilde etkilemezler. Zira renkler, duyularda doğrudan bir etki vermezler ancak bir tür etkiden kaynaklanırlar. Örneğin, utançtan kaynaklanan kızarıklık veya endişeden kaynaklanan sararma, bir tür duyusal etkinin ardından gelen renk değişiklikleridir. Fakat bu değişiklikler sabit olduğunda "infiâlî nitelik" olarak kabul edilir ve bu kategoride yer alır. Fıtri durumlar da nitelik kategorisinin bu türüne girer.[70]

(iv) İbn Tumlûs'un incelediği diğer nitelik sınıfı nicelik olması yönünden nicelikteki niteliklerdir. İbn Sînâ, niteliğin bu sınıfının (i) şekil, (ii) şekil olmayan ve (iii) şekil ve şekilden başkasından meydana gelen, şeklinde üç türünün olduğunu ifade etmektedir. Şekil, kendisi ile bir sınır ya da sınırların kuşatıldığı şeydir. Şekil olmayan ise doğru, çizginin eğriliği ve basitin yüzeyidir. Şekil ve şekil olmayandan meydana gelenler ise sûret ve yaratılış *(hilkat)* olarak isimlendirilir.[71] İbn Tumlûs bu konuda şekil ve yaratılış kavramlarını kullanmasına rağmen, daha çok Fârâbî'nin açıklamalarını takip ederek konuyu inceler. Nicelik olması yönünden nicelikteki nitelikler, çizgide doğruluk ile eğrilik; sayıların tek-çift olması gibi surette; üçgen, kare vb. şeyler şekilde meydana gelir. Nefs sahibi varlığın cisminin yüzeyinde bulunması gibi yaratılıştan gelen nitelik olur.[72]

İbn Tumlûs, yoğunlaşma, seyrelme, pürüzlü ve pürüzsüz şeylerin nitelik kategorisine mi yoksa konum kategorisine dâhil olduğu yönündeki şüphelerin olduğunu dile getirerek değerlendirmelerde bulunur. İbn Tumlûs söz konusu olan bu niteliklerin bir yönden konum başka bir yönden ise nitelik kategorisine dâhil olduğunu söyler. İbn Tumlûs, bu konuda okuyucunun daha geniş kapsamlı kitaplara başvurmasını ifade ederek, Fârâbî'nin *Kategoriler* kitabını okuyucuya tavsiye eder.[73]

2.3.1. Nitelik Kategorisinin Özelikleri

[70] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 41.
[71] İbn Sînâ, *Mekûlât*, 195; Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 311.
[72] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 42; Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 29.
[73] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 42; Bkz. Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 312.

İbn Tumlûs, nitelik kategorisinin üç özelliğinin olduğunu dile getirir. Söz konusu özellikler şu şekilde sıralanabilir:

1. Nitelikler, zıtlığı kabul eder. Adalet-zulüm ve beyazlık-siyahlık gibi nitelikler birbirinin zıddıdır. Benzer şekilde zıtlık nitelik olduğunda diğer zıtta nitelik olur. Söz konusu adil-zalim, beyaz-siyah niteliğe sahip olduklarından birbirinin zıddı olurlar. İbn Tumlûs, Ebü'l-Ferec ve İbn Rüşd ile aynı görüşü paylaşarak bütün niteliklerin zıtlığı kabul edemeyeceğini ifade eder. Örneğin, kare ve üçgen nitelikleri zıtlığı kabul etmemektedir.[74]

2. Nitelikler, daha az *(ekall)* ve daha çok *(ekser)* olma özelliğini kabul ederler. Söz konusu niteliğin azlık-çokluğu kabul etmesi mutavassıt olan nitelikler için geçerlidir.[75] Örneğin, bir siyah başka bir siyahtan daha çok siyah; bir tatlı başka bir tatlıdan daha tatlı olabilir. Fakat bütün niteliklerin azlık-çokluk kabul etmesi söz konusu değildir. Üçgen, kare vb. şekiller, daha az veya daha çok olma niteliğine sahip değillerdir. Zira bir üçgen, başka bir üçgenden daha çok üçgen veya bir kare başka bir kareden daha çok kare olması mümkün değildir.[76]

3. Nitelikler, "benzer *(şebîh)*" ile "benzer olmayanı *(ğayr-i şebîh)*" kabul eder. İbn Tumlûs'a göre nitelik kategorisinin gerçek özelliği, benzer ile benzer olmayan özelliktir. Örneğin, beyaz rengin başka bir renge veya üçgenin başka bir üçgene benzemesi veya benzememesi söz konusu olabilir. Dolayısıyla bir rengi, kendisine benzeyen başka bir renk ile tanımlayabildiğimiz gibi bir şekli başka bir şekle benzer olarak nitelendirebiliriz. Bu durum ahlaki nitelikler içinde geçerlidir. Örneğin, adil bir insan, başka bir adil insana benzetilerek tanımlanabilir.[77]

2.4. Görelik Kategorisi

İbn Tumlûs'a göre görelik *(izâfet)*, biri diğerine kıyasla söylenen haldir. Fârâbî'ye göre ise görelik, biri diğerine kıyasla söylenen iki şey arasında kendisiyle ve aynıyla olan nispettir. Bu nispet bu iki şeyden biri için alınır ve ikinciye kıyasla söylenir. Bu nispet aynıyla ikinci için alınır ve birinciye kıyasla söylenir.[78] İbn Tumlûs, Fârâbî'nin yapmış olduğu

[74] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 42; İbn Rüşd, *Telhîsu Kitabi'l-Makûlât*, 88; Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 313-314.
[75] Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 315.
[76] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 42.
[77] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 42.
[78] Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 31.

görelik tanımına, İbn Sînâ'nın itiraz ettiğini belirtir.[79] İbn Tumlûs, İbn Sînâ'nın aksine Fârâbî'nin yapmış olduğu tanımın doğru olduğunu kabul etmektedir.[80]

İbn Tumlûs'a göre görelik kategorisi, diğer kategorilerin hepsine ilişir.[81] Örneğin babalık, oğulluk, kulluk, dostluk ve kardeşlik örneklerinde olduğu gibi görelik kategorisine dâhil olmasına rağmen cevher kategorisine de ilişir. Benzer şekilde meleke, hal, benzerlik, his ve bilgi örneklerinde olduğu gibi nitelik; eşitlik, üç, altı, yarım ve iki katı örneklerinde olduğu gibi nicelik kategorisi, görelik kategorisinde yer alanlara ilişir. Bu ikisinden her biri diğerine kıyaslandığında "-e, -a (ila) ", "üzerinde *(alâ),* "-de, -da *(fî)*" vb. nispet harflerinden biri kullanılır.[82]

2.4.1. Görelik Kategorisinin Özelikleri

Aristoteles'in belirlemiş olduğu şekliyle İbn Tumlûs görelik kategorisinin dört özelliğini ele almaktadır. Söz konusu özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

(i) Göreli *(muzâf)* olanlar, zıtlık kabul etmektedir. Örneğin, erdem-erdemsizlik ile bilgi-bilgisizlik kavramları, göreli ve birbirine zıttır.

(ii) Göreli kavramlar, daha çok ve daha az olma özelliğine sahiptir. Örneğin, göreli olan benzerlik kavramı, daha çok benzer olma veya daha az benzer olma özelliğine sahiptir.[83]

(iii) İki göreliden her birinin diğerine denk bir şekilde birbirlerine döndürülebilirler. "Köle, efendinin kölesidir.", "Efendi, kölenin efendisidir." ve "Baba oğulun babasıdır.", "Oğul babanın oğludur." örneklerinde olduğu gibi iki göreliden her birinin diğerine denk bir şekilde birbirlerine döndürülebilir. Bu özellikler görelikte, kendilerine, göreli olmaları bakımından delalet eden isimleri alınan her göreliyle beraber bir arada bulunurlar ya da o ikisinden ismi olmayan için, ona, göreli olması bakımından delalet edecek bir isim üretilir. Örneğin, "Köle, insanın kölesidir.", "İnsan kölenin insanıdır." ve "Dümen teknenin dümenidir.", "Tekne dümenin teknesidir." şeklinde döndürülmesi

[79] İbn Sînâ'nın açıklamaları için Bkz. İbn Sînâ, *Kategoriler*, 150-158.
[80] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 44; İbn Sînâ'nın görüşleri için Bkz. Takçı, *İbn Sînâ'da Kategoriler ve Kaynakları*, 125-132.
[81] Benzer ifadeler için Bkz. Gazzâlî, *Mi'yâru'l-ilm*, 480; Ömer b. Sehlan Sâvî, *el-Beṣâ'irü'n-Naṣîriyye fî 'ilmi'l-manṭık*, thk. Refîk el-Acem (Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Lübnanî, 1993), 67.
[82] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 44; Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 32; Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 284-285.
[83] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 45.

hatalıdır. Dolayısıyla dümenin, dümene izafe edilmesi durumunda "Dümen, dümen sahibi olan teknenin dümenidir." şeklinde döndürülmesi mümkündür." denildiğinde, denklikle dönülmüş olur. Çünkü dümen sahibi olan tekne dümen ile dümen sahibi olmuştur.[84] İbn Tumlûs'un bu özellik içerisinde yapmış olduğu açıklamalar ve vermiş olduğu örnekler Fârâbî ve Ebü'l-Ferec'in ifade ve örnekleriyle büyük oranda benzerlik göstermektedir.

(d) Göreliklerin aynı anda beraber var olmaları zorunludur. İbn Tumlûs'a göre iki göreliden biri var olduğunda diğerinin de aynı anda birlikte var olması gereklidir. Baba varsa oğlun, oğul varsa babanın da var olması gerekir. İbn Tumlûs, algı-algılananın, bilgi-bilinen vb. göreliler için bilkuvve-bilfiil var olmanın şart koşulduğunu ifade etmektedir.[85]

2.5. Nezamanlık Kategorisi

Arapça *metâ* ifadesinin karşılığı olan ne zamanlık kategorisi, İbn Tumlûs'un incelediği kategorilerden bir diğeridir.[86] Ne zaman *(metâ)* ifadesi çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Söz konusu "ne zaman" ifadesi, (i) zamanın ismi olarak kullanılmaktadır. Diğer yandan "ne zaman" ifadesi (ii) bir şeyin belli bir zaman diliminde var olma durumunu sormak için kullanılır.[87] Fârâbî'ye göre ne zamanlık, şeyin, varlığı varlığına eşlik eden ve iki ucu *(sonu)* varlığının iki ucuyla kesişen belirli zamana ya da onun parçası olan belirli bir zamana nispeti ifade etmektedir.[88] İbn Tumlûs'a göre ne zamanlık, bir şeyin durumunun var olması, onun zamanla nispetini gösterir. Dolayısıyla "ne zaman" sorusu sorulduğunda cevap, nispetten oluşmalıdır. Örneğin, çıkış veya savaş ne zaman? diye sorulduğunda, "Cuma günü" veya "şu ayda" şeklinde cevap verilir. Söz konusu verilen cevaplarda çıkışın veya savaşın zamanla olan nispeti açıklanmıştır.[89] Fârâbî ve İbn Tumlûs'un, "ne zamanlık" kategorisinin oluşabilmesi için belirli bir zamana nispetin gerekliliğini şart koştuklarını söyleyebiliriz.

Mantıkçılara göre "ne zaman" sorusunun anlamı, bir şeyin zamanla olan nispetin cevaplanmasıdır. Bu nispet, şeyin özel zamanına, o zamanla

---

[84] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 45; Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 34; Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 290-291.
[85] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 45; Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 291-294.
[86] *Metâ* ve *Eyne* ifadelerinin "ne zamanlık" ve "neredelik" şeklinde Türkçeye aktarılması ile ilgili açıklamalar için Bkz. Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 321-322.
[87] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 46.
[88] Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 37.
[89] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 46-47.

özdeşleşmiş ve ona eşit olan bir zaman ya da daha genel bir zaman, hatta bu genel zamandan daha genel olabilir. Örneğin, savaşın üç saat sürdüğü belirtilmişse, bu üç saat savaşın varlığıyla eş zamanlıdır ve zaman, savaşla özdeşleşmiştir. Burada, "ne zaman" sorusunun cevabı, savaşın gerçekleştiği özel zaman dilimini ifade eder. Söz konusu zaman, bazen o şeyin varlığıyla tam örtüşen özel bir zaman olabilir. Örneğin, "Savaş ne zaman oldu?" sorusu "Şu günde oldu." şeklinde cevap verilir. Aynı şekilde, daha genel bir zaman dilimi de cevap olabilir. Örneğin "Savaş ne zaman oldu?" sorusu "Bu ayda oldu." şeklinde cevap verilir. Burada temel nokta, önce daha genel bir zaman dilimi, ardından daha özel bir zaman dilimiyle cevap verilmesidir, en nihayetinde o şeyin varlığına eş zamanlı olan özel zaman dilimine ulaşılır.[90]

2.6. Neredelik Kategorisi

Arapça *eyne* soru edatının Türkçe karşılığı olarak ifade edebileceğimiz neredelik kategorisi, İbn Tumlûs'un en kısa şekilde incelediği kategoridir. Fârâbî'ye göre neredelik, cismin mekânına nispetidir.[91] İbn Tumlûs, Fârâbî'de olduğu şekliyle neredelik kategorisini, cismin mekânına olan nispeti, şeklinde tanımlar.[92] Ne zamanlık kategorisi ile benzerlik gösteren neredelik kategorisi, bir şeyin nerede olduğu sorusunun kendisi aracılığıyla cevaplandığı kategoridir.

2.7. Konum Kategorisi

Fârâbî'ye göre konum, belirli bir cismin parçalarının, içinde yer aldığı mekânın belirli parçaları ile aynı hizada olması veya kesişmesidir.[93] İbn Tumlûs'a göre konum kategorisi, cismin durumu *(hâl)* ve cismin parçalarının birbirine nispeti olan bir hey'ettir.[94] İnsan, "yan yatma", "geri yaslanma" ve "sırtüstü yaslanma" gibi vücudunun parçalarının birbirine göre birçok konumu olabilir.[95]İbn Tumlûs'un, konum kategorisinin tarif edilmesi ve örneklendirilmesi açısından Fârâbî ile büyük benzerlikler gösterdiği söylenebilir.

İbn Tumlûs, bir cismin parçalarının kendisini kuşatan mekânın parçalarına nispetinin hey'et olduğunun açık bir şekilde bilindiğini ifade

---

[90] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 47.
[91] Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 38.
[92] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 48.
[93] Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 40.
[94] Benzer tanım için Bkz. Abdulkadir Coşkun, *Nasîruddin Tûsî'de Kategoriler* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2023), 111.
[95] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 48.

eder. Dolayısıyla bu hey'et değiştikçe cismin mekânına olan nispeti de değişir. Aksi halde hey'et değiştikçe, cismin mekânına olan konumu da değişkenlik göstermez. Buna bağlı olarak genellikle konum, cismin parçalarının, mekânın parçalarına nispeti olarak tanımlanır. Çünkü mekânın parçaları, cismin parçalarına benzerlik gösterir.[96]

2.8. Sahiplik Kategorisi

Fârâbî sahiplik kategorisini, cismin yüzeyiyle veya bir parçasıyla kesişen cisme nispeti olarak tanımlar. Dolayısıyla cismin yüzeyiyle veya bir parçasıyla kesişen, kendisini kuşatanın hareket etmesiyle hareket etmektedir.[97] İbn Tumlûs, diğer kategorilerde olduğu gibi Fârâbî'ye benzer ifadeleri kullanarak sahiplik kategorisini betimler. İbn Tumlûs'a göre sahiplik, bir cismin başka bir cisme olan nispetidir. İbn Tumlûs'un ifade ettiği nispet, bir cismi bütünü veya bir parçasını içeren ve cismin hareketiyle birlikte hareket edendir. Elbise, ayakkabı giymek veya silah kuşanmak, bir cismin başka bir şeyle olan nispetini ifade eder.[98] Bu şekilde "silahlanmış" veya "ayakkabı giymiş" denilerek, o cismin bu nesnelere sahip olduğu belirtilmiş olur. "Onun ayakkabısı var." veya "Onun silahı var." denilmesi de aynı anlama gelir.

İbn Tumlûs'un görelik, nezamanlık, neredelik, konum ve sahiplik kategorilerini nispet yönünden tanımlaması dikkate değerdir. İbn Tumlûs'un takip etmiş olduğu yöntemde Fârâbî'nin ve Ebü'l-Ferec'in *Kategoriler'e* yönelik yazmış oldukları şerhlerde etkileri açıkça görülmektedir. Zira Fârâbî ve Ebü'l-Ferec kategorileri incelediği eserlerinde görelik, nezamanlık, neredelik, konum ve sahiplik kategorilerini nispet açısından değerlendirdiği söz konusudur.

İbn Tumlûs, sahiplik kavramının mantıkçıların kullanımının dışında başka bir anlamının da olduğunu belirterek, sahiplik kategorisi ile mekân kategorisi arasındaki farka da dikkat çeker. Söz konusu her iki kategori de kuşatıcı *(müştemil)* bir özelliğe sahiptir. Fakat mekânın cisimle beraber hareket etme özelliği yoktur.[99] Sahiplik kavramında ise şey, cisimle beraber hareket etme özelliğine sahiptir.

2.9. Etki ile Edilgi Kategorisi

[96] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 48.
[97] Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 41.
[98] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 49.
[99] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 49; krş. Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 41-42; Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 336-337.

Fârâbî, etki ve edilgi kategorilerini iki ayrı başlık altında incelerken, İbn Tumlûs ise tek bir başlık altında etki ve edilgi kategorilerini incelemeye girişir. Etki ve edilgi cevhere ait olan şeylerdir. Zira cevher bir şeyi etkileyebilir *(yefa'lu)* veya cevher bir şeyden etkilenebilir *(yenfe'ilu)*.[100] Fârâbî, "etkilenir" ifadesiyle "değişir" ve "hareket eder" ifadeleri arasında bir fark görmeyerek, hareketin türleri ile etki ve edilgi kategorilerinin türlerinin aynı olduğunu ifade eder.[101] İbn Tumlûs, diğer konularda olduğu gibi etki ile edilgi konusunda da Fârâbî'den etkilenmiştir. Söz konusu oluş, bozuluş, dönüşüm, büyüme, noksanlık, yer değiştirme gibi hareket türleri aynı zaman etki ve edilginin türleridir.[102]

İbn Tumlûs'a göre etki ve edilgi, bazen zıtlığı, daha azı ile daha çoğu kabul eder. Örneğin, soğutulmak ısıtılmanın, siyahlaşmak ise beyazlaşmanın zıttıdır. Ayrıca bir şey başka bir şeyden daha çok soğuk veya daha az soğuk olabilir. İbn Tumlûs, yer değiştirmenin zıtlık kabul ettiğini ifade etmektedir.[103] Söz konusu edilgi kategorisinin türleri ile etki kategorisinin türlerinin sayısı aynıdır. Nitekim değişim ve hareket türlerinin her birine değiştirme ve hareket ettirme türleri karşılık gelir. Örneğin, ısınana onu ısıtan, soğuyana onu soğutan, büyüyene büyüten ve yanana yakan karşılık gelir.[104]

SONUÇ

Bu çalışma, İbn Tumlûs'un kategori anlayışını sistematik bir biçimde inceleyerek, onun bu alandaki düşünsel inşasında özelde Fârâbî'nin genelde Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. İbn Tumlûs'un *el-Muhtasar fi'l-Mantık* adlı eserinde sergilediği yaklaşım, onun Aristotelesçi mantık geleneğine olan bağlılığını ve bu geleneği İslâm düşüncesi bağlamında yeniden yorumlama çabasını açıkça yansıtmaktadır. Özellikle kavram incelemelerinde Aristoteles'in taksimlerine yaptığı katkılar, onun teorik sezgi gücünü ve mantıkî çözümleme yetkinliğini gözler önüne sermektedir.

İbn Tumlûs'un kategori anlayışında Fârâbî ve diğerlerinin etkisi, yalnızca kavramsal aktarımlar düzeyinde değil; yöntem, sınıflandırma ve

[100] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 49.
[101] Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 42-43; Ismat Bayramlı, *Aristoteles ve Farabi`de Kategoriler* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 71-72.
[102] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 49; Bkz. Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 42-43.
[103] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 49; Aristoteles, *Organon I: Kategoriler*, 45-46; Yalın, *İbn Rüşd Felsefesinde Kategoriler*, 95; Kamil Kömürcü, "Şihâbüddin Sühreverdî'nin Kategoriler Konusuna Yaklaşımı", *Mantık Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2019), 112.
[104] İbn Tumlûs, "Kitâbu'l-makûlât", 49; Fârâbî, "Kitâbu'l-makûlât", 44.

felsefî yönelim bakımından da derin bir şekilde hissedilmektedir. Kavramların sınıflandırılmasından cevher-araz ayrımına, nicelik ve nitelik analizlerinden görelik ve sahiplik gibi ilişkisel kategorilere kadar pek çok başlıkta Fârâbî ve diğerlerinin terminolojisi ve sistematik yaklaşımıyla paralellik arz etmektedir. Ancak İbn Tumlûs'un, seleflerinden farklı olarak bazı kavramlara yönelik özgün yorumlar geliştirmesi, onu sadece bir aktarıcı değil, aynı zamanda yaratıcı bir düşünür kılmaktadır.

Bu bağlamda, İbn Tumlûs'un kategori anlayışı, hem Meşşâî mantık geleneğiyle kurduğu sıkı bağlar hem de Endülüs'teki entelektüel mirasa yaptığı katkılar açısından dikkate değerdir. Kategoriler kuramı özelinde Fârâbî ile kurduğu bu entelektüel ilişki, yalnızca mantıksal bir aktarımı değil, aynı zamanda düşüncenin kavramsal haritasını yeniden kurma çabasını da temsil etmektedir.

Sonuç olarak, İbn Tumlûs'un kategori teorisine yönelik yaklaşımı, onu klasik mantık geleneği içinde özgün bir konuma taşımakta ve bu alandaki araştırmalar için zengin bir düşünsel zemin sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Akbay, Yunus Emre. "Fârâbî'nin Tümevarım Anlayışı Üzerine Bir İnceleme". *Üniversite Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2023), 13-25.

Akbay, Yunus Emre. *Platon ve Aristoteles'te Varlık, Dil ve Düşünce Bağlamında Kavramlar*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.

Altunya, Hülya - Yeşil, Mustafa. "Aristoteles'in Kategoriler Kuramının Ele Alınış Biçimleri". *Beytulhikme* 6/2 (2016), 79-108.

Aristoteles. *Kategoriler*. çev. Saffet Babür. Ankara: İmge Kitabevi, 2. Basım, 2002.

Aristoteles. "Kategoriler". çev. Furkan Akderin. *Kategoriler-Önermeler*. İstanbul: Say Yayınları, 2. Basım, 2017.

Aristoteles. "Kitâbü'l-Maḳūlât neqale İshâk b. Huneyn". *Mantıku Aristo*. thk. Abdurrahman Bedevî. Beyrut: Daru'l-kalem, 1980.

Aristoteles. *Organon I: Kategoriler*. çev. Hamdi Ragıp Atademir. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1989.

Bayramlı, Ismat. *Aristoteles ve Farabi`de Kategoriler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Coşkun, Abdulkadir. *Nasîruddin Tûsî'de Kategoriler*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2023.

Çapak, İbrahim. "Klasik Mantıkta Kategoriler Teorisi". *Felsefe Arkivi* 2/40 (2004), 108-128.

Fârâbî, Ebû Nasr. "et-Tavtıa". çev. Yaşar Aydınlı. *Mantığa Giriş Risâleleri*. 16-31. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.

Fârâbî, Ebû Nasr. "Kitâbu Îsâgûcî". çev. Yaşar Aydınlı. *Mantığa Giriş Risâleleri*. 60-89. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.

Fârâbî, Ebû Nasr. *Kitâbu'l-hurûf-Harfler Kitabı*-. çev. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.

Fârâbî, Ebû Nasr. "Kitâbu'l-makûlât". çev. Ali Tekin. *Kategoriler ve Retorik*. 15-63. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb b. Muhammed. *el-Bulğa fî terâcimi e'immeti'n-nahv ve'l-luğa*. thk. Muhammed el-Mısrî. Dımeşk: Daru Sadeddin, 2000.

Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Mi'yâru'l-ilm*. çev. Ali Durusoy - Hasan Hacak. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

İbn Ebî Usaybia. *Uyunü'l-enba' fî tabakati'l-etıbba*. thk. Nizar Rıza. Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, ts.

İbn Rüşd. *Telhîsu Kitabi'l-Makûlât*. çev. Salih Yalın. Ankara: Elis Yayınları, 2017.

İbn Sînâ, Ebu Ali. *Kitâbu'ş-Şifâ: Kategoriler (Mekûlât)*. çev. Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010.

İbn Tumlûs, Ebu'l-Haccâc. *el-Muhtasar fi'l-mantık*. thk. Fouad Ben Ahmed. Leiden: Brill, 2020.

İbn Tumlûs, Ebu'l-Haccâc. "Kitâbu'l-makûlât". *el-Muhtasar fi'l-mantık*. thk. Fouad Ben Ahmed. Leiden: Brill, 2020.

İbnü'l-Ebbâr. *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 4 Cilt. Tunus: Darü'l-Garbi'l-İslami, 2011.

Kaya, Mahmut. "Makûlât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/460-461. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Kayacık, Ahmet. *Endülüs'de Mantık*. Kayseri, 2012.

Kömürcü, Kamil. "Şihâbüddin Sühreverdî'nin Kategoriler Konusuna Yaklaşımı". *Mantık Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2019), 104-117.

Rescher, Nicholas. *İslam Mantık Tarihi*. çev. Ahmet Kayacık. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.

Ross, David. *Aristoteles*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2020.

Sâvî, Ömer b. Sehlan. *el-Beṣâ'irü'n-Naṣîriyye fî 'ilmi'l-manṭıḳ*. thk. Refîk el-Acem. Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Lübnanî, 1993.

Takçı, Harun. *İbn Sînâ'da Kategoriler ve Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.

Taşkent, Ayşe. "İbn Rüşd'den Sonra Poetika: İbn Tumlûs'un (ö.1228) El-Muhtasar Fi'l-Mantık Adlı Eserindeki Poetika'sı (Kitâbu'ş-Şi'ir) Üzerine Bir İnceleme". *Klasik Mantıkta Beş Sanat*. İstanbul: Divan Kitap, 2023.

Tekin, Alaattin. *Ebü'l-Ferec İbnü't Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2023.

Tekin, Alaattin. "Meşşâî Gelenekte Kategorilerin Sayısına Dair Tartışmalar (Ebü'l-Ferec Örneği)". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32 (2023), 753-765.

Tekin, Ali. "Kategoriler Kitabı'nın Meşşâî Mantıktaki Mertebesi Üzerine Tartışmalar". *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 4/1 (2014), 61-72.

Timuçin, Afşar. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Bulut Yayınları, 5. Basım, 2004.

Yalın, Salih. *İbn Rüşd Felsefesinde Kategoriler*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.

Zehebî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 17 Cilt. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslami, 2003.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Adem EVMEŞ.

Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.